

Imre Miklós

A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságirányításának néhány kérdése

A tanulmány a Magyar Tanácsköztársaság rövid gazdaságtörténetével foglalkozik. Főleg a rövid életű, de nagy ambíciójú államkísérlet gazdaságirányítási mechanizmusaira koncentrál. Az akkori gazdaságpolitika gyökereit egyrészt a radikális szocialista ideológiában, másrészt az első világháború utáni nehéz helyzetben kell keresni. Az utóbbi egész Európára jellemző volt, és a legtöbb helyen olyan megoldásokhoz vezetett, amelyeket csak nehezen lehetett volna elképzelni 1914 előtt. Ez alól a vesztes Magyarország sem volt kivétel. A tanulmány megvizsgálta a gazdaságirányítás intézményeit és mechanizmusait az egyes korabeli alkotmányos dokumentumokban is. Erre azért volt szükség, mert a Magyar Tanácsköztársaság vezetői az akkori modellt nem tekintették ideiglenesnek, hanem hosszabb távú megoldást láttak benne. Ezenkívül a próbálkozásuk rövid időtartama ellenére sok energiát fordítottak a jogi meghatározására is.

Bevezetés

Az első világháború alatt Magyarország gazdasági érdekei és autonóm céljai jelentős mértékben háttérbe szorultak. A hadiipar és az annak minden tekintetben alárendelt központi gazdálkodás az Osztrák–Magyar Monarchia területén egyre erőteljesebben számolta fel a birodalmon belüli országhatárokat.¹ A „nagy háború” során az államok között egyre inkább fokozódott a gazdasági elzárkózás, az önellátásra való berendezkedés. A háború még a liberálisabb országok esetén is egyre erőteljesebb állami beavatkozást tett szükségessé, amelyetől elválaszthatatlan volt a növekvő központi szabályozás és ellenőrzés.²

¹ CSIKÓS-NAGY 1996: 35.

² MURAKÖZY 2012: 22.

A Monarchia felbomlásával Közép-Európában sajátos fejlődés kezdődött, amelyet beárnyékolnak a Párizs környékén megkötött békeszerződések. A kor viszonyai nem adtak esélyt arra, hogy létrejöjjenek Közép-Európa békés fejlődésének a feltételei.³ Az Osztrák–Magyar Monarchia a háború utolsó hónapjaiban már csak névlegesen létezett. Ezzel felbomlott a birodalom egyes tagállamai között a gazdasági munkamegosztás korábbi, viszonylag jól működő rendszere.⁴ A birodalom szétesésével Közép-Európában gazdaságilag viszonylag fejletlen államok jöttek létre, amelyek az egymástól való félelem és a nagyhatalmakkal szembeni bizalmatlanság miatt – az egyébként megvalósíthatatlan – gazdasági önellátásra rendezkedtek be. Ezek a változások hátrányosan befolyásolták az érintett országok gazdasági fejlődését.⁵

Magyarország gazdasági helyzete az első világháborúban

A világháború megingatta a világ gazdaságát és főként az európai gazdaság korábbi rendszerét. A piaci viszonyok szerepe minimálissá vált. A hadigazdálkodás következtében az egyes államok szinte kizárólagos megrendelői és elosztói pozícióba kerültek.⁶ Európában az elszennvedett óriási emberveszteségek mellett a lakosság meghatározó része beteg volt, halódott, ugyanakkor a népesség messze meghaladta azt a nagyságrendet, amelynek megélhetését az egyes államok biztosítani tudták. A gazdaság szervezete jórészt megsemmisült, a szállítási és közlekedési rendszer felbomlott, az élelmiszerkészletek drámai mértékben lecsökkentek.⁷

A háború után az 1914 előtti gazdasági viszonyok csak részben, nagyon lassan és nehezen álltak vissza. Az első világháború hadigazdálkodása és a háború következményeinek felszámolása miatt az európai országok nagyrészt képtelenek voltak visszatérni a liberalizált piacgazdaság világháború előtti megoldásaihoz. A háborúban megerősödő aktív állami szerepvállalás a háború után is megmaradt.⁸

Magyarország gazdasági helyzete az első világháború végére tarthatatlanná vált. A munkaerőhiány, a lóállomány katonai célokra történő igénybevétele és az állatállomány általános csökkenése a mezőgazdaság súlyos visszaeséséhez vezetett. A fogyasztási cikkek gyártásánál, amelyet a hadiipar céljára korlátoztak, 1918-ra nem

³ MÁTHÉ 2021: 80.

⁴ KAPOSÍ 2004: 18.

⁵ CAMERON 1998: 414.

⁶ VARGA 2015: 4.

⁷ KEYNES 2000: 53.

⁸ CAMERON 1998: 401–410.

volt ritka a 60–70%-os termeléseszköcsökkenés sem. A hadigazdálkodás szempontjából létfontosságú széntermelés, valamint vas- és acélgyártás jelentős mértékben csökkent. A széntermelés 1913 és 1917 között 17%-kal esett vissza, a vas- és acélgyártás pedig 1918-ra a háború előttinek a felére csökkent.⁹

Magyarországon 1914–1919 között a mezőgazdasági termelés 50%-kal, az ipari termelés pedig mintegy kétharmaddal esett vissza.¹⁰ A pénzügyi helyzet is súlyossá vált. Magyarország a háború alatt 17 alkalommal bocsátott ki hadikölcsönt, amelynek a névértéke közel 19 milliárd korona volt.¹¹ Az egész társadalmat érintette, de elsősorban a bérből élőket sújtotta az erős infláció, amelynek üteme 1913 és 1919 között 85%-os volt.¹²

A háborús kényszergazdaság eszközei a világháború végén és a viláégés után is fennmaradtak. A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai – különösen az infláció, a középrétegek elszegényedése, a társadalmi különbségek erősödése – folyamatosan mélyülő társadalmi problémákat okoztak. Ennek hatására a politikai konfliktusok egyre súlyosabbá váltak.¹³

1918-ra a magyar gazdaság olyan mélypontra jutott, hogy már a hadi szükségleteket sem tudta kielégíteni, a hátszárkban maradók pedig nagyon súlyosan nélkülöztek.¹⁴ A gazdasági problémák – a háborús veszteségek és a számos szociális gond mellett – alapvetően meghatározták Magyarország sorsát. Az 1918 végére szétesett birodalom minden lakosa a háború befejezését várta. A magyar kormány érzekelte a lakosság negatív hangulatát, ezért különféle eszközökkel (a hadisegély növelése, drágasági pótlék, népjóléti egyletek) igyekezett a gazdasági válságot tompítani, kevés sikerrel.¹⁵

A világháború gazdasági kényszerintézkedései egyre súlyosabbá váltak (jegyrendszer, rekvirálások, kényszerbeszolgáltatások). Az ipari termelést teljes mértékben a háborús igényeknek rendelték alá. A katonai felügyelet alá helyezett vállalatok száma a háború végére meghaladta a 900-at.¹⁶ Az infláció és a termeléseszköcsökkenésből következő hiány elviselhetetlenné vált. A kormány a hadigazdálkodás részeként bevezette az anyaggazdálkodást, amely röviden a nyersanyagok és a termékek hatósági úton való szétosztását jelentette, elsősorban a hadiipari szükségleteknek megfelelően. A maradékot osztották el – méltányossági alapon – a lakosság körében.¹⁷

⁹ BEREND T. – RÁNKI 1976: 260.

¹⁰ SZÁVAI 2004: 61.

¹¹ PÓSÁN–VESZPRÉMY–ISASZEGI 2022: 342.

¹² VARGA 2015: 16.

¹³ PÓSÁN–VESZPRÉMY–ISASZEGI 2022: 345.

¹⁴ ROMSICS 2010: 106–108.

¹⁵ BÖDÖR 2018: 81.

¹⁶ ROMSICS 2010: 68.

¹⁷ SZTERÉNYI–LADÁNYI 1933: 94–95.

Az anyaggazdálkodás feltételét jelentő készletgazdálkodás alkalmazására 1916-tól kezdődően került sor. Az élelmiszer-ellátás biztosítása céljából 1915-ben bevezették az ármaximalizálást, 1916-ban pedig a jegyrendszert. Emellett 1916-ban és 1917-ben hatósági rekvirálásokra is sor került.¹⁸

A háború során felerősödtek a lappangó paraszt- és munkásigények, folyamatosan nőtt a társadalmi elégedetlenség.¹⁹ A parasztság földínsége elementáris erejű volt. Az 1918-as őszirózsás forradalom a 20. század elejének demokratikus reformtörekvéseit emelte be a kormányprogramba. A kitűzött célok között szerepelt a tulajdonviszonyok jelentős átalakítása, így a földreform is, valamint radikális elitcsere is megvalósult. Ennek ellenére a forradalom a magántulajdonon alapuló polgári rendet – beleértve a politikai pluralizmust is – nem felszámolni akarta, hanem továbbfejleszteni.²⁰

A polgári forradalomtól teljesen eltérő törekvések jellemezték a szociáldemokraták és a kommunisták megegyezése révén hatalomra került Tanácsköztársaságot. A szovjet-orosz bolsevik vezetés támogatta a Magyar Tanácsköztársaságot abban a reményben, hogy a Monarchia területe után sikerül Ausztriát és Németországot is forradalmasítani. Ezenfelül március 20-án alakult meg a Szovjet-Oroszországban a világforradalom szervezésére hivatott Kommunista Internacionálé, amelyet III. Internacionálénak is szokás nevezni.

A Magyarország számára rendkívül hátrányos tartalmú, 1919. március 20-án átadott Vix-jegyzék, a polgári kormányzat tehetetlensége, az alapvetően gazdasági problémákból eredő, egyre mélyülő lakossági elégedetlenség olyan társadalmi rétegeket terelt egy „táborba”, amelyeknek tulajdonképpen semmi közük nem volt egymáshoz.²¹

Gazdaságpolitikai és gazdaságirányítási alapelvek és intézkedések a proletárdiktatúra idején, az ideológiai álmok és a valóság szorításában

1919. március 21-én létrejött a Magyar Tanácsköztársaság. Olyan nagyságrendű volt a nyomor, a kiábrándultság és a társadalmi elégedetlenség, hogy az új hatalmat számos magyar értelmiségi, író, művész üdvözölte, jó néhányan pedig szerepet is vállaltak annak szervezeteiben.²²

¹⁸ KÖVÉR 2002: 305.

¹⁹ LENTNER 2019: 54.

²⁰ ROMSICS 2010: 80.

²¹ GECSE 2022: 77.

²² DENT 57–58, 109–356.

A bolsevik diktatúra gazdasági, gazdaságirányítási elméletének három ideológiai sarokpontja a gazdasági eszközök államosítása (ún. szocializálás), az áru- és pénzviszonyok kiiktatása, valamint a gazdaság teljes centralizációja volt. (A központosítási törekvések nem voltak idegenek a polgári időszak hadigazdálkodásának logikájától sem.) A gazdaságot és a gazdaságirányítást meghatározó negyedik „kijózanító” faktort az örökölt hadigazdálkodás és annak súlyos társadalmi és gazdasági következményei jelentették. 1918–1919-ben elemeire hullott szét az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország gazdasági állapota tragikus képet mutatott. Az áruhiány katasztrofális méreteket öltött. Az ipari termelés korábban részletezett visszaesése miatt a frontról visszatért katonák szinte csak a mezőgazdaságban tudtak elhelyezkedni.²³ A termelés legfontosabb eszközeinek államosítását elrendelő jogszabályok célja az volt, hogy megfosszák a „kapitalistákat a kizsákmányolás és gazdasági hatalmuk eszközeitől”.²⁴

A proletárdiktatúrával és a kommunista gazdasággal összefüggő magyar elképzelések a kommunizmus nemzetközi ideológusainak munkáit és az orosz megoldásokat jól ismerő magyar vezetők gondolatait tükrözték. Magyar Zoltán szerint az ideológiai alapokat Marx, Lenin, Kun Béla és Radek művei és elképzelései jelentették.²⁵ A Tanácsköztársaság vezetői és az orosz-szovjet bolsevik vezetés között folyamatos volt a kapcsolattartás. Köztudott, hogy Kun Béla állandó levelezést folytatott Leninnel.²⁶

A szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülésével létrejött Magyarországi Szocialista Párt és a Tanácsköztársaság kormányaként működő Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-én közzétette a Tanácsköztársaság alapokmányának tekinthető *Mindenkihez* című felhívást. Eszerint a kormányhatalmat a párt megbízásából a Forradalmi Kormányzótanács veszi át. A proklamáció tartalmazza a legfontosabb gazdasági és gazdaságirányítási célokat is. A felhívás kimondja a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását (államosítását). A földreformot nem törpebirtokok teremtő földosztással, hanem szocialista termelőszövetkezetekkel kívánta megvalósítani. A proklamáció az árdrágítót, az élelmiszer-uzsorásokat, a tömegek éhségének és rongyosságának spekulációs haszonélvezőit irgalmatlan kíméletlenséggel üldözi. A kiáltvány halállal fenyegeti az „ellenforradalom banditáit” csakúgy, mint a fosztogatókat.²⁷

²³ CSIKÓS-NAGY 1996: 37–38.

²⁴ SCHÖNWALD 1969: 314.

²⁵ MAGYARY 2015: 205.

²⁶ GERENCSÉR 2016: 287–290.

²⁷ PONGRÁCZ 1919.

A bolsevik hatalom első két rendeletén alapuló intézkedése a statárium kihirdetése és a teljes alkoholtilalom elrendelése volt.²⁸ Ugyancsak március 22-én közzétették Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnök lemondását. Ebben – egyebek mellett – szerepel az a megfogalmazás is, hogy a „termelés rendjét csak úgy lehet biztosítani, ha a hatalmat a proletáriátus veszi a kezébe”.²⁹ Az ipari, bánya- és közlekedési üzemek köztulajdonba vételéről rendelkezik a Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendelete, amelyet 1919. március 26-án hirdettek ki.³⁰ A rendelet értelmében a Tanácsköztársaság feladata a termelőeszközöknek a dolgozók társadalmi tulajdonába vétele, a termelés szervezése és fokozása. Ennek érdekében a kisipar kereteit meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemek köztulajdonba kerülnek, így azok egy csapásra az egész proletáriátus vezetése és az adott üzem munkásságának ellenőrzése alatt állnak. Tehát minden érintett terület összes üzeme, amelynek munkáslétszáma 1919. március 22-én meghaladta a 20-at, társadalmi és munkásellenőrzés alá kerül.³¹

A gyakorlatban „természetesen” túllépték a rendelet határait, így köztulajdonba kerültek az áru fuvarozók, a konflisokat fenntartók, a néhány személyt foglalkoztató fodrászok, borbélyüzletek, a kisebb nyomdák, a kéményseprők is. A köztulajdonba vett vállalatok száma meghaladta az 1500-at.³² A köztulajdonba vett üzemeket a Szocialista Termelési Népbiztosság által kinevezett termelési biztosok vezették. A termelési biztos a proletárság összességének képviselője az adott vállalatnál.³³

Az ipari, bánya- és közlekedési üzemek köztulajdonba vételével nagyjából egy időben történt meg a pénzintézetek és a biztosító intézetek szocializálása is. A Forradalmi Kormányzótanács XII. számú rendeletének címe *A pénzintézetek szocializálásának bevezetése*. A Forradalmi Kormányzótanács a szocializálási munkáját azzal kezdte, hogy felhatalmazta a pénzügyi népbiztost a szocializált pénzintézetek vezetésének átvételére és azok ellenőrzésére. A pénzintézeteket a pénzügyi népbiztos által kinevezett ellenőrző megbízottak vezették a népbiztos utasításainak megfelelően. A folyószámlákat és a betéteket zárolták. Az ügyfelek havonta az ezeken lévő összegek 10%-át, legfeljebb azonban 2000 koronát vehettek fel.³⁴

²⁸ Statárium, A Forradalmi Kormányzótanács I. sz. rendelete. A Forradalmi Kormányzótanács II. sz. rendelete, Tilos szeszes italokat árusítani és fogyasztani.

²⁹ GERENCSÉR 2016: 30.

³⁰ PONGRÁCZ 1919.

³¹ Az ipari, bánya- és közlekedési üzemek köztulajdonba vétele, A Forradalmi Kormányzótanács IX. rendelete 1. §.

³² VARGA 2015: 9, 16.

³³ Az ipari, bánya- és közlekedési üzemek köztulajdonba vétele. A Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendelete 2. §.

³⁴ A pénzintézetek szocializálásának bevezetése. A Forradalmi Kormányzótanács XII. számú rendelete 1–2. §.

A Forradalmi Kormányzótanács XXV. számú, *A biztosító intézetek szocializálása* című rendelete a biztosító szervezetek köztulajdonba vételét a pénzüzetekhez azonos módon szabályozta. A pénzüzetek és a biztosítók szocializálása nem érintette a külföldi érdekeltségeket. A kereskedelmi üzleteket szocializálás helyett „csak zár alá vették”. Minden kereskedő árukészletéről leltárt készítettek. Az árukat csak maximált áron lehetett forgalomba hozni, a bevételeket pedig be kellett fizetni a szocializált bankokba. A jelentős áruhiányra való tekintettel a legalapvetőbb cikkekre továbbra is érvényben maradt a jegyrendszer.³⁵

A Forradalmi Kormányzótanács X. számú rendelete a lakóházak köztulajdonba vételéről rendelkezett. Ennek értelmében minden lakóház a hozzá tartozó beltelekkel, valamint a ház tartozékaival együtt a Tanácsköztársaság tulajdonába került. A lakásbérleti díjfizetési kötelezettség kiterjedt a korábbi tulajdonosokra és azokra a személyekre is, akik ezt megelőzően ingyenes lakást élveztek.³⁶ A rendelet óriási felzúdulást okozott a korábbi tulajdonosok és az ingyenes lakáshasználók között.

A megoldatlan és egyre nagyobb társadalmi elégedetlenséget jelentő földkérdés rendezéséről szól a Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelete, amely *A földbirtok szocializálása* címet viseli. A rendelet kihirdetésének időpontja 1919. április 4. A rendelet a korábbi kinyilatkoztatásoknak megfelelően – a parasztság által nagyon várt földosztás helyett – elrendelte a földbirtokok szocializálását. A jogszabály értelmében Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak nem maradhat a tulajdonában föld. Valamennyi közép- és nagybirtok az összes tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül állami tulajdonba kerül. A köztulajdonba átvett földbirtokok és azok felszerelése nem osztható fel egyesek vagy csoportok között. A kis- és törpebirtokok a hozzájuk tartozó házzal és melléképülettel együtt továbbra is magántulajdonban maradtak. Arról, hogy mi minősült kis- vagy középbirtoknak, a Földművelésügyi Népbiztosság döntött a helyi viszonyok figyelembevételével.³⁷ A középbirtok alsó határát a rendelet nem határozta meg, ezért gyakran nagyon radikális megoldásokra került sor, és kis méretű földeket is elvettek tulajdonosaiktól.³⁸

A cél a szövetkezetek létrehozása volt, hiszen a rendelet értelmében a köztulajdonba került földbirtokokat szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak kell átadni. A szövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseket egy később kiadandó rendelet szabályozta volna, amelynek megalkotása elmaradt.

³⁵ ROMSICS 2010: 26.

³⁶ A lakóházak köztulajdonba vétele. A Forradalmi Kormányzótanács X. számú rendelete 1. §.

³⁷ A földbirtokok szocializálása. A Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelete 1–3. §.

³⁸ ROMSICS 2010: 125–126.

A földbirtok szocializálása. A Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. számú rendelete értelmében a Földművelésügyi Népbiztosság irányítja a nagy gazdaságokat, a helyi tanácsok pedig ellenőrzési feladatokat végeznek.³⁹ A vidéki társadalmi elégedetlenség hatására egy bizalmas rendelkezés alapján néhány helyen engedélyezték a földek parcellázását. Ennek aránya azonban elenyésző volt. Egy 1919. április 26-i rendelet értelmében az egész terményfelesleget kötelező beszolgáltatni. A gabona-félékre júniusban fejadagokat állapítottak meg, a húsellátásban egyre nagyobb problémák jelentkeztek.⁴⁰

A fegyveres harcok eszkalációja hadikommunista jellegű kényszerintézkedések bevezetését váltotta ki. Elrendelték és a polgárságra is kiterjesztették a munkakötelezettséget. Ezt a rendeletet azonban a munkahelyek alacsony száma miatt jórészt nem hajtották végre. Egyes gazdasági területeken, például a bányászatban megtiltották, hogy a munkások elhagyják a munkahelyüket. 1919 májusában valamennyi iparágban és üzemben megtiltották a szabadságok kiadását. Az ipari termelés ennek ellenére tovább csökkent a tragikus anyag- és energiahány miatt.⁴¹

A Károlyi-korszakból örökölt kék és fehér pénzt magában foglaló pénzrendszer kezelhetetlenné vált. Az eladók csak a kék pénzt voltak hajlandók elfogadni, ugyanakkor a fizetéseket fehér pénzben adták ki a dolgozóknak. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. június 5-én kelt és 1919. június 6-án kihirdetett *A régi bankjegyek bevonása. A Forradalmi Kormányzótanács CXI. számú rendelete* értelmében mind a kétféle korona elveszti hivatalos pénzbeli jellegét, azokat fokozatosan bevonják. A Tanácsköztársaság új pénzt vezetett be. A lakosság azonban nem fogadta el az új fizetőeszközt, a pénz iránti bizalom megszűnt. Az áru- és pénzviszonyok felszámolásának következményeként egyre nagyobb mértékben az egyébként tiltott cserekereskedelem vált meghatározóvá. A főváros lakosságának és a katonaságnak az ellátását ugyanakkor a „proletárállam” által központilag elrendelt termékcserre segítségével próbálták megoldani, kevés sikerrel.⁴²

Minden jogos kritika ellenére kétségtelen, hogy a Tanácsköztársaság idején születtek olyan rendeletek is, amelyek legalább elvi jelleggel az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók életkörülményeit próbálták javítani. Bevezették a nyolcórás munkaidőt, 20%-kal csökkentették a lakbéreket. Április 17-én általános bérrendezést fogadtak el, amely megpróbálta megszüntetni a fizetésből élők közötti nagy bérkülönbségeket. Ugyanakkor megmaradtak, sőt nőttek az ipari és a mezőgazdasági

³⁹ A földbirtokok szocializálása. A Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelete 5–7. §.

⁴⁰ GERGELY 1991: 87–88.

⁴¹ GERGELY 1991: 84.

⁴² GERGELY 1991: 85.

bérkülönbségek az ipari dolgozók javára. A fizetésemelések hatását gyakorlatilag teljesen annullálta az áremelkedés.⁴³

A Tanácsköztársaság gazdaságirányításának szervezeti kérdései

A Tanácsköztársaság kormányában a Forradalmi Kormányzótanácson belül több népbiztosság is foglalkozott gazdasági és gazdaságirányítási ügyekkel. Ilyen volt a kereskedelemügyi, a szocializálási, valamint a közéletmelzésügyi népbiztosság. Ebbe a kategóriába tartozott a földművelésügyi népbiztosság is, amelynek élén egy kollégium állt. A népbiztóságok a megelőző kormány minisztériumainak alapján jöttek létre. A Forradalmi Kormányzótanács átvette a Miniszterelnökség, az egyes népbiztosságok pedig a megfelelő minisztériumok hatáskörét, épületét, személyi állományát.⁴⁴

A Forradalmi Kormányzótanács tényleges vezetője, Kun Béla 1919. április 4-én elsősorban személyi ellentétek miatt átszervezte a testületet. Megszüntette a helyettes népbiztosi funkciókat, a korábbi helyettesek teljes jogkörű népbiztosok lettek, az egyes népbiztosságokat pedig kollégiumok vezették. A Forradalmi Kormányzótanács névleges vezetője továbbra is a szociáldemokrata Garbai Sándor maradt, de a tényleges hatalmat Kun Béla gyakorolta. 1919. április 4-től június 24-ig működött – többek között – a belügyi, vasúti és hajózási népbiztosság, a földművelésügyi népbiztosság, a közéletmelzési népbiztosság, a munkaügyi és népjóléti népbiztosság, a szociális termelés népbiztossága, valamint a pénzügyi népbiztosság. A Forradalmi Kormányzótanácson belül a kommunisták befolyása megerősödött.⁴⁵

1919. május 19-én fogadták el a Forradalmi Kormányzótanács XCVII. sz. rendeletét a Népgazdasági Tanács felállításáról, a proletárállam gazdálkodásának egységes vezetése és ellenőrzése érdekében. A jogszabály ideológiai okokból, valamint az egyre katasztrofálisabb anyagihiány, élelmiszerhiány és infláció miatt további centralizációs eszközöket alkalmazott, és szigorította a Tanácsköztársaság hatalomra jutása előtt bevezetett anyaggazdálkodási és élelmiszer-elosztási rendelkezéseket. A XCVII. rendelet értelmében a Népgazdasági Tanács hatáskörébe tartozik a termelésnek és a javak elosztásának az egységes irányítása, a gazdálkodásra vonatkozó rendeletek kibocsátása és végrehajtása, a termelés, valamint az elosztást végző szervek műszaki és gazdasági ellenőrzése.⁴⁶

⁴³ ROMSICS 2010: 126.

⁴⁴ GYÖRFFY 1960: 11–12.

⁴⁵ GYÖRFFY 1960: 14.

⁴⁶ Forradalmi Kormányzótanács XCVII. sz. rendelete a Népgazdasági Tanács felállításáról 1–2. §.

A rendelet 3. §-a szerint a Népgazdasági Tanácsba olvadnak be mindazok a népbiztosságok, amelyek eddig a Tanácsköztársaság gazdálkodásának egyes ágait egymástól elkülönítve vezették, vagyis a földművelésügyi, a szociális termelési, a közellátási, a közlekedési és a pénzügyi népbiztosság.

A rendelet szövege pontatlan, hiszen akkor közlekedésügyi népbiztosság nem létezett. A jogalkotói szándék nyilván a Kereskedelemügyi Népbiztosság beolvadására, ennek közlekedési ügyosztályai, valamint a Belügyi, Vasúti és Hajózási Népbiztosság közlekedéssel foglalkozó ügyosztályainak integrációjára irányul. A Népgazdasági Tanács magába olvasztotta a Munkaügyi Népbiztosságot is. A gazdaságirányítás csúcsszerveként létrehozott Népgazdasági Tanács 1919. május 26-án kelt rendelete a Népgazdasági Tanács osztályainak ügybeosztásáról rendelkezik. Egy rendkívül tagolt szervezeti struktúra jött létre, a nyolc főosztály átfogta a gazdaság valamennyi területét. A főosztályok elnevezése a következő volt: I. A termelés általános irányítása és az anyaggazdálkodás; II. Földművelésügy; III. Az ipar műszaki irányítása és üzemvezetés; IV. Pénzügy; V. Közellátás; VI. Közlekedés; VII. Gazdasági szervezés és ellenőrzés; VIII. Munkaügy.⁴⁷

A Népgazdasági Tanácsra vonatkozó rendeletek végrehajtására a gyakorlatban alig került sor. Ennek a legfőbb okai a következők voltak: az idő rövidsége, a rendkívül tagolt szervezet, valamint a számos helyen található személyi állomány szervezetlensége és a nyilvántartások széttagoaltsága.⁴⁸

45. számú rendeletével a Népgazdasági Tanács létrehozta a kerületi népgazdasági tanácsok rendszerét, amely a Népgazdasági Tanácsnál hatékonyabban működött.⁴⁹ A 45. számú rendelet 2. §-a szerint a Kerületi Népgazdasági Tanács mint a Népgazdasági Tanács szerve a kerület összes gazdasági ügyét intézi, és ellenőrzi mindazon gazdasági, végrehajtó szervek intézkedéseit, amelyek a kerületben alakultak. A Kerületi Népgazdasági Tanács egyben véleményező testület is, amely a kerületi vagy az országos érdekű gazdasági ügyekben a Népgazdasági Tanács előtt a maga javaslatait felterjeszti.⁵⁰

A Kerületi Népgazdasági Tanács hatáskörébe tartozik a megállapított területen:

- a) a szocializált, valamint a magántulajdonban lévő mezőgazdasági üzemek termelésének irányítása és ezeknek anyaggal való ellátása,
- b) a szocializált, valamint a magántulajdonban álló ipari üzemek termelésének irányítása és anyaggal való ellátása,

⁴⁷ GYÖRFFY 1960: 15–16.

⁴⁸ PATYI 2015: 32.

⁴⁹ GYÖRFFY 1960: 16.

⁵⁰ A Népgazdasági Tanács 45. sz. rendelete 2. §.

- c) a területben termelt anyagok összegyűjtése, a közszükségleti cikkek elosztása, továbbá az ehhez szükséges raktározási, forgalmi eszközök (közúti és teherforgalom) felhasználásának irányítása,
- d) a pénzügyi szervek irányítása és ellenőrzése.

A munkások által választott munkástanácsok feladata, a proletár munkafegyelem megteremtése, a dolgozó nép tulajdonának védelme és a termelőmunka ellenőrzése volt. A munkástanácsi választások szempontjából a tisztviselő is munkásnak minősült.⁵¹ Az előzőkön kívül ellenőrzési feladatokat végeztek a Tanácsköztársaság időnként kiküldött ellenőrei is.

Gyakran viták alakultak ki a termelési biztos és a munkástanácsok között. Ezekben az esetekben a munkástanácsnak nem volt joga önállóan eljárni, hanem panasszal fordulhatott a szociális termelés népbiztosságához, amely haladéktalanul meghozott, kötelező erejű döntésével lezárta a vitát.⁵²

Gazdaságpolitika és gazdaságirányítás a Tanácsköztársaság alkotmányában

„Ideiglenes” alkotmány

A világháború elvesztéséből következő forradalmi hullám Magyarországon is a közjogi berendezkedés permanens változását hozta magával.⁵³ A Tanácsköztársaság a magyar történeti alkotmányfejlődés tagadásaként az írott, az ún. chartális alkotmány megalkotását választotta.⁵⁴ Az államról való bolsevik gondolkodás egyik sarkalatos eleme a hatalommegosztás elvetése és a hatalom egységének hangsúlyozása és érvényesítése. Ez a szemlélet világosan nyomon követhető a Tanácsköztársaság alkotmányozási folyamatában is.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 2-án elfogadott és április 3-án kihirdetett XXVI. számú rendelete a *Tanácsköztársaság alkotmánya* címet viseli. Ezt a rendeletet szokás „ideiglenes” alkotmánynak nevezni.⁵⁵ Az „ideiglenes” alkotmány a Tanácsköztársaság vezetőinek a marxizmus és a leninizmus „klasszikusainak” írásai

⁵¹ Az ipari, bányai és közlekedési eszközök köztulajdonba vétele. A Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendelete. 3–4. §.

⁵² A Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendelete 5–6. §.

⁵³ SZABÓ 2006: 585.

⁵⁴ MEZEY 1998: 373.

⁵⁵ MEZEY 1998: 374.

alapján kialakult politikai elképzeléseit tükrözi, de az ország tragikus katonai, szuverenitási, valamint gazdasági állapotának közepette született. A rendelet megpróbálja megalapozni a bolsevista forradalmi rendszer kialakítását és működtetését. Az alkotmány a Tanácsköztársaság céljaként a kapitalista termelés és társadalmi rend megszüntetését és a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtését jelölte meg. Ennek a célnak a megvalósítási eszköze a dolgozók uralmának biztosítása a kizsákmányolók felett. A rendelet ezenkívül a gazdasági, gazdaságirányítási kérdésekkel nem foglalkozik.

A rendszer lényegéhez tartozó és gazdaságpolitikai szempontból is meghatározó rendelkezést tartalmaz a választójogról szóló 21. §. Ennek értelmében nem választók és nem választhatók a piacgazdaság bért munkásokon kívüli szereplői, a kizsákmányolók, vagyis:

1. akik nyereségszerzés céljából bért munkásokat alkalmaznak,
2. akik munka nélküli jövedelemből élnek,
3. a kereskedők.⁵⁶

Ezeknek a túlnyomórészt határozatlan jogfogalmaknak az alapján „természetesen” bárki a kizsákmányolókhoz sorolható és a rendszer ellenségének nyilvánítható.

„Végleges” alkotmány

Az ideiglenes alkotmánynál jóval több és részletesebb gazdasági és gazdaságirányítási szabályt tartalmaz a Tanácsköztársaság „végleges” alkotmánya, amelynek hivatalos megnevezése Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. A jogszabályt a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése 1919. június 23-án fogadta el. Az ország akkori, szinte kilátástalan helyzetét és a rendszer politikai viszonyait jól mutatja, hogy a Forradalmi Kormányzótanács által 1919. június 14-re összehívott Gyűlésen a következő napirendi pontok szerepeltek:

1. a katonai helyzet,
2. a külügyi helyzet,
3. a szocializálás és a termelés fokozása,
4. a közéletmezés,
5. az ellenforradalmi szervezkedések elleni harc,
6. a Tanácsköztársaság alkotmánya.⁵⁷

⁵⁶ A Tanácsköztársaság alkotmánya a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. rendelete 1., 21. §.

⁵⁷ GYÖRFFY 1960: 1.

Az elfogadott végleges alkotmány szövegén a „marxizmus és leninizmus tanításai”, valamint a szovjet és a magyar bolsevista forradalom „tapasztalatai” tükröződnek. Az „ideiglenes” alkotmánynál jóval hosszabb, 89 §-t magában foglaló alkotmány megismétli az ideiglenes alkotmányban található rendelkezéseket azzal a kiegészítéssel, hogy itt konkrétan megnevezi a Tanácsköztársaság céljai elérésének a legfőbb eszközét, amely nem más, mint a proletárdiktatúra. A proletárság minden szabadságot, jogot és hatalmat a kezébe vett az említett célok elérése érdekében. Az alapelvek rögzítik azt is, hogy a proletariátus diktatúrája csak eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére, valamint előkészítése az osztály és állam nélküli társadalomnak.⁵⁸

A rendelet egyértelműen megfogalmazza a legfontosabb gazdasági és gazdaságirányítási célokat. Ezek között első helyen szerepel minden termelőeszköznek a dolgozók társadalmi tulajdonába való vétele, a kizsákmányolás megszüntetése a termelés szervezése és fokozása érdekében. Ezért köztulajdonba kerül a kisüzemi kereteket meghaladó minden mezőgazdasági, ipari, bánya- és közlekedési üzem.

A fináncctőke megszüntetésének eszköze a pénzintézetek és a biztosítók köztulajdonba vétele volt. Az alkotmány 6. §-a kijelenti, hogy a Tanácsköztársaságban csak annak van helye, aki dolgozik, és elrendeli az általános munkakényszert. Ennek a határozatlan jogfogalmat tartalmazó „vészjósló” rendelkezésnek az alapján a hatalmat gyakorlók természetesen bárki ellen felléphetek.

A rendelet a legfőbb hatalmat gyakorló szövetséges tanácsok országos gyűlésének hatáskörébe utal minden nagy fontosságú állami ügyet, köztük a gazdasági élet egészének, valamint egyes ágainak általános irányítását.⁵⁹ Az alkotmány a gazdasági és gazdaságirányítási kérdéseket a továbbiakban is kiemelten fontos területként kezeli. A Forradalmi Kormányzótanácsnak mint kormányként eljáró operatív szervezetnek a feladata, hogy intézze a Tanácsköztársaság ügyeit a szövetséges tanácsok országos gyűlése, valamint a szövetséges központi bizottság utasításainak megfelelően. A kormányzótanács ebben a körben rendeletet bocsáthat ki, és általában megteheti mindazt, ami az állami teendők gyors elintézéséhez szükséges. A rendeletek túlnyomó része gazdasági, gazdaságirányítási témakörben született.⁶⁰

Az alkotmány értelmében a Forradalmi Kormányzótanács tagjai a népbiztosok. A Kormányzótanács állítja a népbiztosokat az egyes népbiztosságok, illetve

⁵⁸ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának alapelvei. In A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya 1. §.

⁵⁹ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának alapelvei. In A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya 1., 4., 6., 15–16. §.

⁶⁰ GYÖRFFY 1960: 8.

a Népgazdasági Tanács főosztályai élére. Több népbiztosság, illetve a Népgazdasági Tanács több főosztálya élére egy népbiztos is állítható.

Az alkotmány a kiemelkedően fontosnak tartott gazdaságirányítási csúcsszerv, a Népgazdasági Tanács szervezetét és működését meghatározó rendelkezéseket sem hagyta teljesen érintetlenül.⁶¹ A Népgazdasági Tanács jelentőségét mutatja, hogy a szervezet a népbiztosságok felsorolásánál minden szervezetet megelőzve, az első helyen szerepelt. A Tanács hatásköre kiterjedt a termelés és a javak szétosztásának egységes irányítására, a gazdálkodási tárgyú rendeletek kibocsátására és végrehajtására, valamint a termelési és elosztási szervezetek műszaki és gazdasági ellenőrzésére. A Népgazdasági Tanács és az egyes népbiztosságok hatáskörükben eljárva rendeleteket és utasításokat bocsáthattak ki. Elvi jelentőségű rendeletek kibocsátása előtt a Népgazdasági Tanács köteles volt kikérni a Kormányzótanács hozzájárulását. A Forradalmi Kormányzótanács szükség esetén megváltoztathatta a Népgazdasági Tanács és a népbiztosságok rendeleteit.

Az alkotmányban megtalálható a Népgazdasági Tanács főosztályainak taxatív felsorolása is. A kilenc főosztály átfogta a gazdaság valamennyi területét. Így a következő főosztályok működtek:

1. a termelés általános irányításával, anyaggazdálkodással és külkereskedelemmel foglalkozó,
2. földművelési és állattenyésztési,
3. az ipari termelés technikai irányításával és üzemszervezésével megbízott,
4. pénzügyi gazdálkodási,
5. közellátási,
6. közlekedési,
7. gazdaság szervezési és ellenőrzési,
8. középítési,
9. munkaügyi.

A végleges alkotmány szerint a Népgazdasági Tanács szerve az elnökség és a választmány volt. A rendelkezési jogot gyakorló elnökségnek a tagjai a Tanács főosztályait vezető népbiztosok, valamint a német és a ruszin népbiztosok voltak. A Népgazdasági Tanács legfeljebb 80 tagból álló választmányának döntő hányadát szakszervezeti tagok alkották. Az elnökség köteles volt a választmányt minden fontosabb ügyben meghallgatni. A választmány ugyanakkor saját kezdeményezéséből is tehetett az elnökségnek javaslatot.⁶²

A népbiztosságokat illetően a következő változások történtek: a Belügyi, Vasúti és Hajózási Népbiztosság ismét visszaalakult Belügyi Népbiztossággá. A Munkaügyi

⁶¹ MEZEY 1998: 389.

⁶² Magyar Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya 33–36. §.

és Népjóléti Népbiztosság átalakult Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztossággá. A Pénzügyi, Földművelésügyi, Közélelmezési és Szociális Termelési Népbiztosságok integrálódtak a Népgazdasági Tanácsba. Nem került sor a német és a ruszin népbiztosságok vezetőinek alkotmányban rögzített kinevezésére.⁶³

Összegzés

A Magyarországi Tanácsköztársaság tipikus kérészállamnak tekinthető, hiszen ez a 133 nap volt a magyar történelem második legrövidebb korszaka, az 1956-os forradalom után.⁶⁴ A Magyar Tanácsköztársaságnak az állami működés, a társadalom és a gazdaság átalakítására tett kísérlete eleve reménytelen vállalkozás volt.

A proletárdiktatúra eszközeivel történt véres „próbálkozás” a kezdeti lelkesedés után szinte a társadalom egészének ellenállását váltotta ki. A hamis illúziókat követő drámai kijózanodáshoz ezrek életére és milliók megnyomorítására „volt szükség”. A vörösteror kísérte „proletárállam” számára a gazdaságirányítás alapvető, ideológiai pilléreit az ún. szocializálás (ellenszolgáltatás nélküli köztulajdonba vétel), a gazdaság teljes centralizációja, valamint az áru- és pénzviszonyok kiiktatása jelentette.

A világháború Európa minden érintett országát a hadigazdálkodás alkalmazására kényszerítette. A demokratikus államok és a diktatúrák között – így a Magyar Tanácsköztársaságnak nevezett proletárdiktatúra által alkalmazott eszközök között is – nagyon jelentős különbségek vannak. A demokráciák nem követtek el a társadalom egészét érintő, jogszabályokban rögzített, nyilvánvaló jogsértéseket. Ilyen például a Magyar Tanácsköztársaság által is alkalmazott, tulajdonjogtól történő megfosztás mindenféle ellenszolgáltatás nélkül vagy társadalmi csoportok hátrányos megkülönböztetése a hadigazdálkodás szempontjából, az önkényt fokozó határozatlan jogfogalmakkal. A magyar proletárdiktatúra az önkényuralmakra jellemző széles eszköztár mindegyikét alkalmazta.

A diktatórikus államok (így a Magyar Tanácsköztársaság is) a hadigazdálkodás megoldásait véglegesnek tekintették. Ezzel szemben a háborúban részt vevő demokráciák számára a hadigazdálkodás módszerei mindvégig átmenetinek minősültek. Ezt az ideiglenességet akkor is hangsúlyoznunk kell, ha a világháború előtti gazdasági, gazdaságirányítási állapot helyreállítása tulajdonképpen már nem volt lehetséges. Az előző korszakra építkező társadalom- és gazdaságirányítási modell kialakításához hosszadalmas és gyötrelmes út vezetett az európai országok számára, beleértve Magyarországot is.

⁶³ GYÖRFFY 1960: 19.

⁶⁴ SZEGHY-GAYER – ZAHORÁN 2022: 15–16.

Some Issues of Economic Governance in the Hungarian Soviet Republic

The paper discusses the brief economic history of the Hungarian Soviet Republic, focusing primarily on the economic governance mechanisms of this short-lived yet ambitious state experiment. The economic policy of this period is rooted in the radical socialist ideology and the challenging post-World War I situation. The latter circumstance was common across Europe and in most places led to solutions that would have been hard to imagine before 1914. Hungary, as a defeated nation, was no exception. The study also examines the institutions and mechanisms of economic governance in various constitutional documents from the era. This is necessary because the leaders of the Hungarian Soviet Republic did not view the model of the time as a temporary one but rather as a longer-term solution. Moreover, despite the short duration of their experiment, they invested considerable effort in its legal framework.

Felhasznált irodalom

- BEREND T. Iván – RÁNKI György (1976): *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Budapest: KJK.
- BÖDÖR Gergely (2018): *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. PhD-disszertáció. Eger: Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola.
- CAMERON, Rondo (1998): *A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Ford. Kállai Tibor. Budapest: Maecenas.
- CSIKÓS-NAGY Béla (1996): *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredforduló küszöbén*. Budapest: Akadémiai.
- DENT, Bob (2019): *A vörös város. Politika és művészet az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején*. Budapest: Helikon.
- GECSE Géza (2022): *Orosz nagybatalmi politika 1905–2021*. Budapest: Ludovika.
- GERENCSÉR Miklós szerk. (2016): *Vörös könyv. Első kötet*. Budapest: Magyar Közlöny.
- GERGELY Jenő (1991): *A magyarországi forradalmak (1918–1919)*. Budapest: IKVA.
- GYÖRFFY Sándor (1960): A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai az Országos Levéltárban. In *A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban*. Budapest: Akadémiai, 10–48.
- KAPOSI Zoltán (2004): *XX. század gazdaságtörténete*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- KEYNES, John Maynard (2000): *A békeszerződés gazdasági következményei*. Ford. Félix Pál, N. Kiss Zsuzsa. Budapest: Európa.
- KÖVÉR György (2002): Hadigazdaság és állami beavatkozás. In HONVÁRI János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század végéig*. Budapest: Aula, 304–306.
- LENTNER Csaba (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: L' Harmattan.
- MAGYARY Zoltán (2015): A bolsevizmus közigazgatásának jellemzése. In PATYI András (szerk.): *Magyary Zoltán összes munkái (1919–1922). Kritikai Kiadás*. Budapest: NKE Szolgáltató.

- MÁTHÉ Gábor (2021): *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16–20. század*. Budapest: Gondolat.
- MEZEY Barna szerk. (1998): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest: Osiris.
- MURAKÖZY László (2012): *Államok kora. Az európai modell*. Budapest: Akadémiai.
- PATYI András szerk. (2015): *Magyary Zoltán összes munkái (1919–1922). Kritikai Kiadás*. Budapest: NKE Szolgáltató.
- PONGRÁCZ Jenő szerk. (1919): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei I–V*. Budapest: Magyarországi Szocialista Párt.
- PÓSÁN László – VESZPRÉMY László – ISASZEGI János szerk. (2022): *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Budapest: Zrínyi.
- ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris.
- SCHÖNWALD Pál (1969): A gazdaságirányítás rendszere a Magyar Tanácsköztársaságban. *Jogtudományi Közlöny*, 24(6), 313–321.
- SZABÓ István (2006): Az államforma kérdése 1919/1920 fordulóján. In MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Gondolat, 585–597.
- SZÁVAI Ferenc (2004): *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*. Pécs: Pro Pannonia.
- SZEGHY-GAYER Veronika – ZAHORÁN Csaba szerk. (2022): *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1821)*. Budapest: Ludovika.
- SZTERÉNYI József – LADÁNYI Jenő (1933): *A magyar ipar a világháborúban*. Budapest: Franklin-Társulat.
- VARGA Lajos (2015): A szocializálás illúziói és buktatói a proletárdiktatúra első, békés-békétlen hónapjaiban. *Múltunk*, 60(4), 4–49.